

ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ МОВНОГО КОНТРАСТУ

Юлдашева Л. П.

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

бульвар Шевченка, 81, Черкаси, Україна

orcid.org/0000-0002-6561-8827

1alimduyl@gmail.com

Ключові слова: мовний контраст, семантичні функції, когнітивні функції, прагматичні функції, емоційні функції, поетичний дискурс.

Мовний контраст є базовим поняттям у мовознавстві, що забезпечує розмежування, виокремлення та підсилення смислових одиниць у мовленнєвому дискурсі. У статті розглянуто комплексну систему функцій мовного контрасту, що включає семантичну, диференційну, прагматичну, емоційну, когнітивну (гносеологічну), комунікативну, риторичну, аргументативну, аксіологічну, ідентифікаційну, позиціонувальну, фокусувальну та експресивну функції. Авторська концепція мультирівневої функціональності контрасту охоплює його семантичний, когнітивний, прагматичний та емоційний рівні, що виявляються у складній взаємодії мовних засобів, індивідуального досвіду та свідомості мовця й адресата. У роботі проаналізовано теоретичні аспекти функціонування контрасту в мові загалом та їхнє проєктування на художній текст, зокрема поезію, де контраст слугує не лише як засіб структуризації значення, а й як потужний інструмент емоційного вираження та комунікативного впливу. На матеріалі творів сучасних українських поетів досліджено його роль у формуванні змістовних і стилістичних протиставлень, які відображають складність воєнного та соціального досвіду. Важливим акцентом є розгляд диференціації мовних одиниць за різними критеріями, що забезпечує точність семантичної дії контрасту, а також когнітивний механізм категоріалізації та структурування ментального простору адресата. Прагматичний аспект виявляється у формуванні комунікативних намірів, фокусуванні уваги та створенні необхідного ефекту впливу в мовленні. Розглянуто роль контрасту у вираженні ідентичності, позиціонуванні мовця в дискурсі та формуванні соціокультурних кодів. Емоційна та експресивна функції контрасту виявляються завдяки конотативно маркованим мовним засобам і драматизації висловлення, що створює підсилений психологічний ефект та емоційне занурення у твір. Перспективи подальших досліджень у цій сфері пов'язані з інтеграцією психолінгвістичних підходів для глибшого розуміння когнітивних механізмів сприйняття контрастних структур та їхнього впливу на емоційний стан адресата.

FUNCTIONAL LOAD OF LINGUISTIC CONTRAST

Yuldasheva L. P.

*PhD in Philology, Associate Professor,
Doctoral Student at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics
Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University
Shevchenka Blvd, 81, Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6561-8827
l.alimduyl@gmail.com*

Key words: *linguistic contrast, semantic functions, cognitive functions, pragmatic functions, emotional functions, poetic discourse.*

Linguistic contrast is a fundamental concept in linguistics that ensures the differentiation, distinction, and enhancement of semantic units within speech discourse. This article explores the complex system of functions performed by linguistic contrast, including semantic, differential, pragmatic, emotional, cognitive (epistemological), communicative, rhetorical, argumentative, axiological, identificational, positional, focusing, and expressive functions. The author's concept of the multilevel functionality of contrast encompasses its semantic, cognitive, pragmatic, and emotional levels, which are revealed through the intricate interaction of linguistic means, individual experience, and the speaker's and addressee's consciousness. The study analyzes theoretical aspects of the functioning of contrast in language in general and its projection onto literary texts – particularly poetry – where contrast serves not only as a means of structuring meaning, but also as a powerful tool of emotional expression and communicative influence. Based on the works of contemporary Ukrainian poets, the role of contrast in shaping semantic and stylistic oppositions is investigated, reflecting the complexity of war-related and social experience. A significant focus is placed on the differentiation of linguistic units according to various criteria, which ensures the precision of the semantic action of contrast, as well as the cognitive mechanism of categorization and structuring of the recipient's mental space. The pragmatic aspect is manifested in the formation of communicative intentions, the focusing of attention, and the creation of a desired impact within speech. The role of contrast in expressing identity, positioning the speaker in discourse, and shaping sociocultural codes is also considered. The emotional and expressive functions of contrast are manifested through connotatively marked linguistic means and the dramatization of utterances, which together produce a heightened psychological effect and emotional immersion into the text. Future research in this field is linked to the integration of psycholinguistic approaches aimed at a deeper understanding of the cognitive mechanisms behind the perception of contrastive structures and their influence on the emotional state of the addressee.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві контраст дедалі частіше постає як складне багатоаспектне поняття, реалізоване на всіх рівнях мовної системи та комунікації. Акцентуючи природну наявність опозиційності в мові як однієї з ключових структуротворчих властивостей, лінгвісти все частіше наголошують на необхідності системного функційного осмислення цього явища. Функційний підхід до мовного контрасту дає змогу виявити, як опозиції не лише структурно організують текст, а й формують сенси, моделюють рецепцію, виявляють інтенції мовця й активують когнітивні механізми інтерпретації.

У різних типах мовлення – від щоденного комунікативного обміну до художньої літератури – контраст виконує низку функцій, які заслуговують на цілісну типологізацію. Особливої уваги потребує виокремлення фокусувальної та експресивної функцій, які ще не набули усталеного статусу в лінгвістичних класифікаціях, проте активно реалізовані в практиці мовлення.

Мета і завдання статті. Мета дослідження – з'ясувати функційне навантаження мовного контрасту у сучасній українській поезії шляхом аналізу його семантичних, когнітивних, прагматичних, емоційних виявів.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: окреслити теоретичні засади вивчення мовного контрасту; визначити основні функції контрасту в поетичному мовленні та здійснити їхню класифікацію; з'ясувати особливості когнітивної, прагматичної, емоційної й риторичної реалізації контрасту у сучасних українських поетичних текстах.

Об'єкт студіювання – мовний контраст як засіб організації поетичного мовлення. **Предмет дослідження** – функційні реалізації контрасту у сучасній українській поезії та їхній вплив на рецепцію змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контраст – це не лише протиставлення, що має формальну ознаку опозиційності, а і семіотичний механізм, що забезпечує динамічну взаємодію значень у межах мовлення. Теоретичне осмислення контрасту передбачає урахування трьох базових площин: лінгвальної, когнітивної та прагматичної.

У лінгвістиці мовний контраст традиційно пов'язують із поняттями опозиції та антонімії, які досліджували Р. Якобсон [Jakobson, 1960] та Л. Єльмслев [Hjelmslev, 1961]. Вони розглядали контраст як один із ключових механізмів структурування значень у мовній системі, що забезпечує диференціацію та функціонування мовних одиниць. Значний внесок у теорію семантики зробили І. Мельчук [Mel'čuk, 1997] та Д. Круз [Cruse, 2000], які кваліфікують контраст у контексті лексико-семантичних полярностей і категоріалізації значень. Із когнітивного погляду концепції Дж. Лакоффа [Lakoff, 1987] і Г. Фоконьє [Fauconnier, 1997] розкривають контраст як механізм організації ментального простору, що сприяє когнітивній структуризації досвіду та формуванню семантичних структур.

У сучасних дослідженнях функційної семантики та дискурсивного аналізу, які розвивають ідеї актуалізації значень і формування комунікативних намірів, контраст трактують як засіб фокусування уваги адресата й реалізації прагматичних завдань мовлення. Тож мовний контраст постає багатофункційним феноменом, який охоплює семантичний, когнітивний, прагматичний та емоційний рівні мовлення, що особливо актуально у поетичному дискурсі, де контраст є індикатором складної взаємодії мови, свідомості та індивідуального досвіду.

Гносеологічна (когнітивна) функція виявляється у здатності контрасту моделювати пізнавальні процеси – структурувати знання, формувати нові концепти, розкривати незвичні зв'язки на рівні змісту за допомогою зіставлення. Контраст може функціонувати **як спосіб формування категорій**: «*Бо смерть безумовна, життя безвідносне*» (Ю. Іздрик); **як моделювання внутрішньої**

невизначеності: «*Я вірю і не вірю*» (Ю. Іздрик) – паралель із протилежними полюсами – *вірю* vs *не вірю* – створює когнітивну модель внутрішнього роздвоєння; **як демонстрація метафізичної структури реальності**: «*Я відпускаю чорне і біле, / руки і крила, / крила і руки*» (Ю. Іздрик); **як просторово-часове формування знання**: «*Вітер не знає сумління і докору / і помітає кожену дорогу / стежку в минуле, стежку в майбутнє, стежку із дому і стежку додому*» (Ю. Іздрик) тощо. Гносеологічна функція контрасту у сучасній поезії полягає в моделюванні пізнання завдяки протиставленню. Реальні приклади із творів Ю. Іздрика демонструють, що контраст формує категорії (*смерть/життя, віра/невіра*), створює когнітивні конфлікти (*одночасність суперечливого*), структурує внутрішній досвід (*страх, лють, міць*), руйнує бінарні схеми (*чорне/біле, руки/крила*), моделює часовий та просторовий вибір. Тож гносеологічна функція полягає в осягненні світу за допомогою контрастів, утворенні складних сенсів та інтелектуальній активації адресата.

Семантична функція контрасту полягає у смисловій організації висловлення шляхом протиставлення двох або більше елементів, які утворюють значущу опозицію. Контраст як мовне явище в цьому разі виконує роль структурного смислового маркера, який не просто зіставляє одиниці, а *конструює* зміст, увиразнює його, додає багатовимірності. Контраст завжди ґрунтується на опозиції. Він може функціонувати як елемент системного протиставлення в лексичній парадигмі (напр., *видовжувати / вкорочувати, ночі / дні* («*Він видовжує ночі, вкорочує дні*» (Ю. Іздрик)), окрім того, передбачати акцентоване, інтенційне зіткнення значень, яке має не лише лексичний, а й текстовий характер. Інакше кажучи, контраст активує смислову напругу, яка інтерпретована адресатом не як нейтральна інформація, а як значення, що перебуває у стані конфлікту або порівняльного тла. В уривку з вірша Ю. Іздрика «*Заглядаю у себе, / а там знову не порожньо. / Знов росте розмарин / всілякі кульбаби, / розсипається попіл / на голову білим борошном. / Манна з неба летить / замість снігу і граду. / Бо це знищення життя, / це багно болото, / і затягує в нього / неквапом дурну свідомість. / Потопають думки, / а лишаються букви, ноти, / і відлунюють гулко / у стінах **пустого** дому*» контраст набуває яскраво вираженого текстового характеру, в основі якого протиставлення екзистенційної порожнечі та внутрішнього буттєвого наповнення, яке не підлягає знищенню. Уже перший рядок вводить у поле парадоксального досвіду: очікувана пустка заперечується, і це заперечення розгортається у низці зорово і семантично насичених образів: *росте розмарин, всілякі кульбаби, манна з неба,*

попіл розсипається білим борошном. Усе це створює ілюзію життєдайного простору, попри трагічні асоціації (*попіл, пустий дім*). Дискурсивна напруга наростає завдяки одночасному функціонуванню різноспрямованих імпульсів: життя постає як багно, що затягує *дурну свідомість*, думки *потопляють*, але лишаються *букви, ноти* – символи духовної пам'яті, які продовжують звучати. Найвиразніший концептуальний контраст формується навколо опозиції *не порожньо – порожній дім*. Зовнішній простір – *стіни пустого дому* – залишається глухим, байдужим. Отже, контраст у своєму семантичному вияві – це механізм генерації нового смислу за допомогою зіставлення, який часто виходить за межі значення окремих слів або фраз. Наприклад, у поезії можна спостерігати, як два контрастні образи, зіставлені в одному висловленні, породжують третій, інтегративний зміст, не експліцитно виражений у жодному з компонентів. У поетичному рядку К. Калитко *Не окремо й не разом, тісно в підвалах часу* реалізована складна модель концептуального контрасту, у якій два протилежні стани – *не окремо і не разом* – взаємно заперечують один одного. У звичайному логічному розумінні ситуація або передбачає спільність (*разом*), або роздільність (*окремо*). Однак поетка свідомо виводить суб'єкта в *простір між*, де жодна з цих опозицій не діє в повному сенсі. Цей парадоксальний стан позначено образом *тісно в підвалах часу* – метафорою з гнітючою просторовою й часовою семантикою, яка не тільки поглиблює психологічний дискомфорт, а й утворює новий образ, який є результатом зіткнення двох попередніх. Таке поєднання протилежних ознак (наявної близькості й водночас незлитності) породжує третій сенс – стан замкненої несвободи, примусової співприсутності, яка не має виходу ні до самотності, ні до єдності. У цьому прикладі добре видно психолінгвістичний механізм формування концептуального контрасту як інструменту семантичного зсуву: протиставлення не просто розгортає опозицію, а виводить свідомість реципієнта на рівень нової, гібридної смислової конструкції – міжпростору.

Диференційна функція контрасту полягає в розмежуванні, розрізненні одиниць мовлення, понять, уявлень, емоцій, ролей, станів тощо. Якщо семантична функція орієнтована на створення смислу за допомогою протиставлення, то диференційна – на встановлення межі між смисловими полями, на маркування відмінності в межах одного тексту або культурного простору. Контраст тут виконує роль маркера значущих відмінностей. У межах диференційної функції контраст не просто подає протилежні або несумісні елементи, він чітко виокремлює певну ознаку, зміст або образ на тлі іншого, установлюючи між

ними межу. Йдеться не лише про антонімію, а й про когнітивну та емоційну категоризацію, коли автор навмисно оприявнює не тільки те, що є, а й те, чим *не є* певне явище. Ключовим у реалізації цієї функції стає не саме протиставлення як ефект, а підстава, за якою здійснюється розмежування. Зокрема, в уривкові М. Савки: *«Спи, моя ластівко, все ще весна, що вибухає не цвітом, а тліном»* диференційна функція контрасту виявляється у виразному семантичному протиставленні очікуваного й дійсного. Весна, яка в культурній та емоційній парадигмі зазвичай асоціюється з оновленням, розквітом, відродженням природи, тут постає в антиномічному образі – *не як вибух цвіту, а як вибух тліну*. Підставою для розмежування є зіткнення двох смислових планів: традиційного, нормативного уявлення про весну як час життя й краси, і реального, спотвореного, у якому весна стає символом руйнації і смерті. Контраст функціонує як носій диференціації між нормою й відхиленням, природним і спотвореним, мирним і воєнним. Така опозиція активує у свідомості реципієнта водночас когнітивне розмежування (на рівні значень) і емоційний шок, спричинений зламом усталеної асоціативної моделі.

Прагматична функція контрасту полягає у впливі на реципієнта: контраст активізує сприйняття, підсилює інтенцію мовця, моделює комунікативну ситуацію з високим рівнем смислової напруги. У поетичному мовленні контраст виконує роль комунікативного підсилювача, що сприяє зосередженню уваги адресата на ключових елементах висловлення. Контраст у прагматичній площині акцентує авторське ставлення, виконує роль мовленнєвого сигналу для інтерпретації, впливає на динаміку комунікативного акту.

Комунікативна функція контрасту полягає у створенні ефективного зв'язку між мовцем і адресатом, активізації мовної взаємодії, спонуканні до діалогу. Контраст у цьому разі слугує комунікативним механізмом, який завдяки протиставленню викликає реакцію співрозмовника – увагу, інтерес, потребу пояснення або уточнення. Особливу роль тут відіграють контрастні інтонації, питальні та окличні речення, які за допомогою контрасту підсилюють комунікативний ефект і роблять мовлення більш динамічним і залученим у діалог.

У фрагменті з поезії Ю. Іздрика *«Не йди ти за мною, і від мене не йди. Постій, може, трохи осторонь»* контраст між запереченнями і спонуканням до дії створює емоційне напруження, викликаючи у адресата потребу зрозуміти й відреагувати на прохання. В уривку з вірша П. Вишебаби *«Тільки не пиши мені про війну. Розкажи, чи є біля тебе сад, чи ти чуєш коників і цікад, і чи повзають равлики по в'юну»* завдяки протиставленню заборони (*не пиши про війну*) та низки

позитивних імперативних конструкцій із контрастним змістом активізовано комунікативну взаємодію, розкрито прагнення до живого діалогу, спонукання співрозмовника відповісти. Аналогічна стратегія в уривку К. Бабкіної; *«Не питай мене як я, спитай мене щось просте»*. Питальний контекст із чітким контрастним протиставленням *«Коли єдиний критерій, скажімо, до пісні – це те, написана вона до його смерті чи після?»* (Я. Чорногуз) підсилює комунікативний вплив, спонукуючи читача до роздумів і відповіді. Усі ці приклади ілюструють, як контраст у мовленні стає ефективним засобом активізації мовної взаємодії, створення живої комунікації, спонукання співрозмовника до відповіді чи роздумів. Контраст у поєднанні з питальними реченнями, звертаннями та інтонаційними акцентами формує потужний комунікативний потенціал тексту.

Риторична функція – це особливий випадок прагматичної функції. Вона тісно пов'язана з комунікативною, але має виразніший цілеспрямований характер: її використовують для посилення переконливості, ефективності мовного впливу на адресата, створення враження сили слова, підкреслення протиріч у висловленні. Контраст стає засобом художнього оформлення аргументації, підвищує емоційну напругу, робить висловлення виразнішим, а ідеї – більш запам'ятовуваними. Риторичний контраст часто трапляється у формі антитез, контрастних порівнянь, які використовують як потужний засіб впливу в ораторському мистецтві, публіцистиці та літературі. Наприклад, у фрагменті твору В. Махна *«Мертві більше не страждають, живі більше не відчують»* контраст між станом мертвих і живих слугує риторичним прийомом для підкреслення трагізму та парадоксальності ситуації, яка викликає глибоке емоційне враження і стимулює роздуми. В уривку Л. Костенко *«Колись була Мадонна Перехресть, тепер у нас Мадонна Бомбосховищ»* риторичне протиставлення минулого і теперішнього у назвах посилює змістовну контрастність, створює гострий соціальний і емоційний ефект.

Риторична функція мовного контрасту у фрагменті *«А ще війна – не торт, її на всіх вистачить»* (М. Кривцов) реалізована за допомогою поєднання несумісних у буденній логіці понять – *війна й торт*. У фразі увиразнено протиставлення звичних асоціацій зі святковістю, приємністю (*торт* як символ щедрості, задоволення, солодкого частування) і трагічного, всеохопного явища (*війна*), що не має ані смаку, ані міри, ані морального виправдання. Контраст між емоційною позитивністю слова *торт* і катастрофічністю поняття *війна* виконує риторичну функцію – посилює переконливість вислову завдяки шоковому несподіваному порівнянню. Цей прийом апелює не до

раціонального розуміння, а до глибокого зрушення уявлень: війна не є тим, що вибирають, не є добром, не є поділом приємного. Водночас афористичність цього контрастного вислову зумовлена його лаконічністю, парадоксальністю й ритмом. Завдяки влучності та емоційній проникливості фраза легко запам'ятовується, функціонує як формула риторичного впливу: вона стверджує очевидне й неочевидне, водночас відкриваючи глибину морального послання – ніхто не залишиться осторонь війни, її вистачить на всіх, попри нашу волю.

Риторичний контраст формує ідеї в більш концентрованому, драматичному вигляді, підсилює запам'ятовуваність та впливовість висловлення, що є важливим інструментом у літературі.

Експресивна функція контрасту у сучасному українському поетичному дискурсі полягає в емоційному тоні висловлення, інтенсифікації переживання й передачі афективного напруження. За допомогою протиставлення автор виокремлює ключові емоційні домінанти, посилюючи вплив поетичного тексту на читача. Контраст тут не лише засіб виразності, а механізм психоемоційного залучення, який дає змогу актуалізувати трагічні, драматичні чи парадоксальні змісти.

В уривку Ю. Мусаковської *«Боже, як тісно у світі, де убивають за те, що насмілюся жити»* експресія досягнута граничною емоційною напругою, вираженою у словосполученні *тісно у світі*, у якому сам акт життя – базова, природна потреба – стає підставою для знищення. Цей мовний хід не лише формує експресію, а і створює психологічний шок, який змушує співпереживати.

У фрагменті з вірша К. Калитко *«Там спокій був, як мед, що перегус із згірк. І нес ішов до рук, і рухалась планета. Але звучав метал крізь довгу ноту меду, але торкала тінь обличчя дороги»* експресивність має складну палітру, створену авторкою завдяки багатшаровості й музиці ритму. Порівняння спокою з *медом, що перегус із згірк* уводить у стан суперечливої емоційності – від затишку до гіркоти. Метафорика *звучав метал і торкала тінь* указує на вторгнення агресивної, загрозливої реальності в простір ніжної пам'яті або втраченої гармонії. Повторювана конструкція *але... але...* виконує функцію ритмічного протиставлення, що з кожним разом посилює драматичність і занурює читача в атмосферу внутрішнього сум'яття й тривоги. Таке поєднання емоційної ніжності та прихованого болю створює особливий тип експресивної напруги – приглушеної, проте дуже глибокої.

Експресивна функція – це контраст, що показує, як мовець почувається, емоційно забарвлений, він відображає внутрішній стан, настрій, переживання. Риторична функція – це контраст,

використаний для того, щоб вплинути на реципієнта, переконати, підкреслити думку, спонукати до реакції або дії. Якщо порівнювати з театром: експресивна функція – це актор, який передає внутрішню драму свого героя, риторична функція – це оратор, що звертається до публіки з метою переконати і спонукати.

Емоційна функція полягає у стимулюванні та інтенсифікації емоційної реакції читача/слухача завдяки протиставленню. Контраст емоційно активізує реципієнта, даючи змогу сильніше відчувати, пережити, відрефлексувати певні явища. Його дія – афективна: він впливає не стільки на інтелект, скільки на почуття, емоції, афекти.

Емоційна функція мовного контрасту виявляється в поетичному мовленні як інструмент загострення переживань, коли протиставлення стає способом вербалізації напруги між протилежними станами – мовчанням і криком, бажанням і відразою, ніжністю й болем. У сучасній українській поезії воєнного часу контраст часто постає як маркер граничного емоційного досвіду, де мова неспроможна адекватно репрезентувати втрату, а тому поет вдається до мовної дихотомії як до способу виклику афективного резонансу. Так, у рядку П. Коробчука *«Не можу говорити, не хочу говорити, бо слова продовжують існувати, а вбиті російськими покидьками люди – ні»* емоційний контраст полягає у зіставленні двох площин існування – мови, що залишається, і життя, яке безповоротно знищене. Це зіставлення не тільки підкреслює абсурдність тривалості слова порівняно з обірваним людським буттям, а й викликає в читача афективне напруження стосовно непоправного (втрати).

Інший приклад демонструє протиставлення смислово-чуттєвих реєстрів в одному короткому рядку Ю. Іздрика: *«Мед твоїх губ – сіль твого поту»*. Солодке (мед) і солоне (сіль) символізують два полюси тілесного й емоційного досвіду, пов'язаного з пристрасстю. Контраст тут розгортається на сенсорному рівні, апелюючи до смакових відчуттів, але під цим – прихований метафізичний план, що впливає на емоції читача.

У поезії М. Кривцова контраст функціонує як засіб емоційного нагнітання завдяки надмірному нагромадженню лагідних номінацій, які виводять ліричного адресата за межі звичного уявлення про жінку. У рядках *«Ти більше, ніж ти, ніж уява, ти квітка, ти торттик, ти кава, Ти більше, ніж усе це, ти вушка, ти губи, ти серце»* поет протиставляє самість (ти) її образу, вивіщеному завдяки нанизуванню експресивних номінацій. Контраст *ти – більше, ніж ти* творить емоційне перенасичення, де афективна надмірність стає власне виявом любові в умовах небезпеки.

Тож емоційна функція контрасту виявляється у здатності поетичного висловлення глибше передати внутрішній злам, межову напругу або екстатичне піднесення, виводячи емоцію за межі буденного сприйняття.

Експресивна функція зосереджена на мовних засобах вираження суб'єктивності, емоційної насиченості мовлення (лексика, інтонація, стиль, вигуки тощо), водночас емоційна функція сфокусована на ефекті, який отримує адресат: вона викликає внутрішній емоційний резонанс за допомогою зіткнення протилежних змістів, станів, оцінок.

Ідентифікаційна функція контрасту полягає у використанні мовного протиставлення для визначення або підтвердження належності мовця чи адресата до певної соціальної, культурної, етнічної або ідеологічної групи. За допомогою контрасту формують або підкреслюють групову ідентичність, відмежування *свій – чужий, ми – вони*. Контраст тут стає маркером, який уможливорює розпізнання один одного за певними ознаками (мовними, світоглядними, ціннісними). Він може виявлятися у виборі лексики, фразеології, стилістичних формул, тем і змісту тощо. Ідентифікаційна функція формує і підтримує особисту та групову самоідентифікацію, виконує роль сигналу належності або відмінності від інших, використовується для позиціонування у соціумі, підкреслення належності до певного дискурсу, культурного контексту чи покоління, сприяє створенню культурних і соціальних кодів, зрозумілих тільки своїм.

У першому реченні уривка К. Калитко *«Ми щодня прокидаємось помирати. Завантажуємо в себе війну з оновленими програмами. Пізнаємо за позивними своїх, їхніх за номерами»* задано парадоксальну формулу буття на війні, яка слугує не лише емоційним маркером, а й основою формування ідентичності через страждання й жертвність. Однак саме останній рядок *«Пізнаємо за позивними своїх, їхніх за номерами»* найбільше відображає ідентифікаційний вимір. Тут контраст *свої / їхні* набуває граничної чіткості. Наші – це *свої*, ті, кого впізнають за позивними – символами близькості, особистої пам'яті, поваги, довіри. Водночас *їхні* позначені номерами – анонімно, технічно, знеособлено. Така різниця у способі називання і розпізнавання є лінгвістичною формою контрасту, що не просто розмежовує, а й формує національну, моральну та етичну ідентичність у воєнному дискурсі. Контраст тут слугує як інструмент чіткого розмежування між добром і злом, своїми й чужими, де *свої* – це герої, захисники, носії живої пам'яті, а *їхні* – вороги, нелюди, інші. Отже, саме через цей протиставний механізм мова активізує ідентифікаційну функцію, умож-

ливлюючи символічну мобілізацію спільноти навколо спільних цінностей, відмінностей і досвіду. Водночас ідентифікаційна функція контрасту дає змогу авторам і читачам будувати діалог завдяки спільному розумінню протиставлених категорій, які сприймаються як символи ідентичності.

Позиціонувальна функція мовного контрасту полягає у тому, що за допомогою протиставлення мовні суб'єкти визначають власну позицію у дискурсі, спільноті або ситуації спілкування. За допомогою контрасту актуалізоване ставлення мовця до себе, співрозмовника, подій або предметів, а також продемонстровані погляди, які можуть бути ідейними, емоційними, соціальними чи політичними. Ця функція спрямовує продуцента зайняти чітку позицію, відмежуватися або підтвердити власні переконання, моральні чи естетичні пріоритети. Ця функція виявляється у визначенні позиції *я* та *інший*, формування позиції мовця в комунікативній ситуації, акцентуванні власної оцінки подій, явищ, людей, демонстрації ідеологічних, соціальних чи культурних позицій. Часто поєднується з експресивними засобами для підсилення виразності. Позиціонувальна функція контрасту виступає важливим засобом вираження індивідуальних або колективних поглядів. Ця функція тісно переплітається з експресивною і прагматичною, але зосереджується саме на зайнятті позиції, яка стає комунікативним сигналом для адресата.

Аргументативна функція контрасту полягає в тому, що за допомогою протиставлень мовний суб'єкт обґрунтовує, підтверджує або спростовує певні твердження, позиції чи переконання. Контраст у цьому разі виступає не просто як стилістичний засіб, а як інструмент логічного та переконливого викладення думки, що сприяє ефективнішій аргументації в процесі комунікації. Завдяки контрастним парам чи групам слів, фразам або образам можна чіткіше виокремити предмет дискусії, акцентувати відмінності між поняттями, ідеями або явищами, створити чіткий вибір для адресата, що посилює вагомість аргументу. У поетичному та публіцистичному дискурсі аргументативний контраст часто поєднується з іншими функціями, зокрема з прагматичною, ідентифікаційною чи експресивною, що робить текст багатовимірним і багатоплановим за значенням. При цьому саме контраст дає змогу автору підсилити свої переконання й залучити читача або слухача до активної рефлексії. Ця функція віддзеркалює складність і суперечливість суспільних й особистих явищ, що особливо актуально у часи війни та соціальних змін. Так, П. Коробчук у своєму вірші пише: *«Хочу зустріти тебе на пероні, в річці вечірній з тобою купатися, але мені потрібно в тероборону, а тобі евакуюватися»*. Тут контраст між бажанням зустрічі та

реальністю війни слугує аргументом про неможливість звичайного життя й демонструє необхідність прийняття суворих обставин. Цей контраст є аргументованим твердженням про пріоритети, які змінилися під тиском часу. Отже, аргументативна функція мовного контрасту ґрунтована на здатності протиставлення виступати інструментом логічного переконання, посилення аргументів та формування позиції мовця у комунікативній взаємодії. Завдяки контрасту можна ефективно оприямити протилежні погляди, підкреслити переваги чи недоліки певних ідей, що сприяє впливу на аудиторію і формуванню переконань.

Фокусувальна функція контрасту полягає у виокремленні ключових елементів мовлення завдяки протиставленню, що привертає увагу адресата до найважливішої інформації чи ідеї. Завдяки контрасту акцентовані певні слова, образи або фрагменти тексту, що сприяє посиленню його сприйняття й запам'ятовуванню. Контраст у цьому разі функціонує як своєрідний маяк у мовленні, який дає змогу виокремити смисловий центр. У сучасній українській поезії фокусувальна функція контрасту часто виявляється за допомогою протиставлення образів життя і смерті, надії й безнадії, світла й темряви, що сприяє гострому окресленню центральних тем і мотивів твору. У вірші *«Людина в мені задовбалася жити...»* Ю. Іздрика фокусувальна функція контрасту реалізована завдяки послідовному протиставленню двох внутрішніх начал – *людини і тварини*, що співіснують у внутрішньому *я*. Кожна строфа побудована за принципом контрастного двочлену, де перший рядок презентує людину, другий – тварину, з чітким повторенням структури: *Людина в мені... / тварина в мені....* Завдяки цьому контрасту автор фокусує увагу на ключових аспектах внутрішнього конфлікту, екзистенційного роздвоєння й моральної напруги. Контраст не лише формує поетичну ритмомелодику, а й акцентує окремі сенси: *світла печалька* протиставлена *звіру із безодні, територія раю – полю лютої битви*. Тож фокусувальна функція спрямовує сприйняття читача на морально-етичні, емоційні й онтологічні полюси образу людини, актуалізуючи глибини внутрішньої дихотомії. Контраст є одним із базових механізмів привернення уваги, формування основного змісту і підсилення значущості певних фрагментів тексту, дає змогу зробити мовлення яскравішим і виразнішим, допомагає адресату зосередитися на найважливішому в повідомленні.

Аксіологічна функція контрасту у мові полягає у вираженні ціннісних позицій за допомогою протиставлення, яке уможливує окреслення меж важливого та неважливого, прийнятного та відкинутого в культурному, соціальному чи особистому

вимірі. Контраст слугує інструментом акцентуалізації й уточнення ціннісних орієнтирів, які визначають ставлення мовця й аудиторії до явищ і подій. У цьому сенсі контраст набуває не лише емоційної, а й глибинної ціннісної ваги. Наприклад, у поезії Г. Крук рядок «Добра самарянка – поганий приклад» демонструє різке зіставлення соціальних ролей і ціннісних моделей поведінки, де звичний символ добра постає в незвичному світлі, змушуючи читача переосмислити традиційні уявлення. У поетичному тексті образ *доброї самаритянки* зазнає деконструкції – традиційно позитивний архетип жінки, яка допомагає ближньому, трансформується в метафору вразливої, виснаженої й зламанної особистості. Фраза «добра самаритянка – поганий приклад» стає рефреном, що перегукується з біблійною історією, але її зміст переосмислено: допомога, самовідданість і відкритість світу тут обертаються проти самої героїні. Тож аксіологічна функція контрасту в мові дає змогу оцінювати факти у світлі культурних, соціальних і особистісних сенсів, акцентувати увагу на різних вимірах ціннісної системи мовця й адресата.

Аналіз численних функцій контрасту вказує на їхню тісну взаємозалежність, а також на спільність і відмінність у завданнях, які вони виконують у мовленні. Для систематизації та глибшого розуміння цих механізмів доцільно об'єднати функції у три великі групи за їхнім основним призначенням. Перша група – смислово-семантичні функції. Вони відповідають за формування та уточнення значень, розмежування смислових одиниць і організацію когнітивного досвіду мовця і адресата. До цієї категорії належать семантична функція, що забезпечує протиставлення значень як основу розуміння мовних одиниць; диференційна функція, яка сприяє розрізненню об'єктів або явищ за різними критеріями на основі контрасту; а також гносеологічна (когнітивна) функція, що виявляє роль контрасту в процесах пізнання, сприйняття і категоризації світу.

Друга група – емоційно-експресивні функції, пов'язані з передачею емоцій, оцінок, створенням експресії і впливом на емоційний стан адресата. До цієї групи зараховуємо емоційну функцію, яка відповідає за виклик певних почуттів і настроїв за допомогою контрасту; експресивна функція, що розкриває інтенсивність і суб'єктивне забарвлення мовлення; та риторична функція, яка формує емоційно підсилені висловлення, спрямовані не лише на передачу інформації, а й на вплив, переконання і виклик реакції.

Третя група – комунікативно-прагматичні функції, які охоплюють аспекти впливу контрасту на взаємодію між учасниками комунікації, їхню позицію та ідентичність, а також організацію дис-

курсу. До цієї групи входять прагматична функція, пов'язана з намірами мовця і його цілями в комунікації; комунікативна функція, що забезпечує ініціювання та підтримання діалогу; аргументативна функція, яка використовує контраст для побудови переконливих доказів; позиціонувальна функція, що відображає ставлення мовця у дискурсі; ідентифікаційна функція, що сприяє самовираженню та формуванню індивідуальної або групової ідентичності; аксіологічна функція, що пов'язана з оцінкою, моральними й культурними орієнтирами; а також фокусувальна функція, що акцентує увагу на важливих смислових елементах мовлення.

Варто зазначити, що межі між цими групами є умовними, оскільки у реальному мовленні контраст часто одночасно виконує кілька функцій. Наприклад, фокусувальна функція може поєднуватися з прагматичною, якщо виокремлення певного елемента сприяє досягненню комунікативної мети, а риторична та експресивна функції переплітаються, створюючи насичений емоційно-смисловий контекст. Отже, мовний контраст є багатфункційним інструментом, який не лише розмежовує значення, а й передає емоції, формує позиції та організовує ефективну комунікацію.

Модель функціонування мовного контрасту у сучасному науковому дискурсі слід розглядати як складний багаторівневий процес, що охоплює низку взаємопов'язаних функцій, кожна з яких має свої особливості реалізації і спричиняє специфічні ефекти у сприйнятті мовлення. В основі такої моделі лежить уявлення про контраст як динамічний і багатовимірний інструмент мовленнєвої комунікації, що діє одночасно на різних рівнях – семантичному, когнітивному, прагматичному та емоційному. Передусім семантичний рівень функціонування контрасту передбачає чітке протиставлення значень, яке є як базис диференціації смислових одиниць у мовленні. Тут контраст реалізовано за допомогою лексичних, синтаксичних та інтонаційних засобів, які дають змогу адресату розрізнити й осмислити ключові сенси, створити змістовні опозиції. Це забезпечує не лише розуміння, а й точність комунікативного акту, оскільки семантичний контраст є фундаментом для подальшої когнітивної обробки інформації. На когнітивному рівні контраст виконує функцію організації і структурування знань, сприяючи пізнавальній діяльності мовця і адресата. Контрастні пари або комплекси виступають як когнітивні схеми, що уможливлюють класифікацію явищ, утворення категорій, інтерпретацію й ухвалення рішення. У цьому сенсі контраст є не просто засобом мовного оформлення, а й інструментом мислення, що відображає спосіб сприйняття й осмислення реальності. Особливо це помітно у поетичному дискурсі, де мовні опозиції набува-

ють глибокого концептуального значення, активізуючи внутрішні когнітивні структури читача. Прагматичний рівень функціонування контрасту пов'язаний із цілеспрямованим використанням протиставлень для досягнення комунікативних завдань мовця. Тут контраст реалізовано як засіб впливу, переконання, позиціонування в дискурсі, регулювання міжособистісних відносин і взаємодії. За допомогою нього окреслюють ролі суб'єктів спілкування, визначають межі та рамки дискурсу, формують стратегічні установки, активізують увагу адресата. Прагматична функційність контрасту є особливо важливою у текстах публіцистичного, політичного, а також художнього стилю, де протиставлення служить не лише смисловою, а і соціальною та етичною метою. Емоційний рівень відображає здатність контрасту викликати й підсилити емоційне забарвлення мовлення. Реалізація цієї функції забезпечує експресивність, тональність висловлювань, що сприяє формуванню емоційної атмосфери, створенню відгуку у читача чи слухача. Контрастні структури на цьому рівні – каталізатори емоційних реакцій, що робить їх невід'ємним складником поетичного тексту, де напруга й динаміка почуттів часто конструйована за допомогою протиставлення.

Авторська концепція мультирівневої функційності мовного контрасту свідчить, що наведені рівні не існують ізольовано, а перебувають у постійній взаємодії й інтеграції. Семантичне протиставлення запускає когнітивні процеси, які корелюють із прагматичними намірами і знаходять емоційне втілення. Цей взаємозв'язок і складність функціонування контрасту знаходять особливо яскравий вияв у поезії, де мова, свідомість і досвід зливаються у єдине ціле. Поетичний текст стає своєрідним індикатором глибинних процесів, що відбуваються на межі мовлення й мислення, об'єктивного та суб'єктивного, логічного й емоційного. Отже, модель функціонування мовного контрасту – багатошаровий механізм, де кожна функція – тип протиставлення, спосіб його реалізації та викликаний ним ефект у сприйнятті – формують єдину систему, що забезпечує комплексне й багатогранне мовлення. Від семантичної чіткості до емоційної глибини, від когнітивної організації знань до прагматичної доцільності контраст є одним із ключових механізмів, що робить мову живою, гнучкою й ефективною.

Висновки і перспективи подальших розробок. Мовний контраст є багатофункційним феноменом, реалізованим на різних рівнях мовленнєвого спілкування – від семантичного

до емоційного та прагматичного. Аналіз функцій контрасту засвідчив, що він не лише диференціює значення та структурує інформацію, а і сприяє ефективній організації когнітивних процесів, формуванню комунікативних стратегій, а також підсиленню експресивності й емоційному впливу мовлення. Перспективи подальших досліджень у цій сфері пов'язані з інтеграцією психолінгвістичних підходів для глибшого розуміння когнітивних механізмів сприйняття контрастних структур та їхнього впливу на емоційний стан адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cruse D.A. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford : Oxford University Press, 2000. 424 p.
2. Fauconnier G. *Mappings in Thought and Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 190 p.
3. Hjelmslev L. *Prolegomena to a Theory of Language*. Madison : University of Wisconsin Press, 1961. 156 p.
4. Jakobson R. *Closing statement: Linguistics and poetics*. *Style in Language*. / ed. by Th.A. Sebeok. Cambridge (MA) : MIT Press, 1960. P. 350–377.
5. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago : University of Chicago Press, 1987. 614 p.
6. Mel'čuk I.A. *Vers une linguistique Sens-Texte. Leçon inaugurale*. Paris : Collège de France, 1997. 78 p.

REFERENCES

1. Cruse, D.A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
2. Fauconnier, G. (1997). *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Hjelmslev, L. (1961). *Prolegomena to a Theory of Language*. Madison: University of Wisconsin Press.
4. Jakobson, R. (1960). *Closing statement: Linguistics and poetics*. In Sebeok, T.A. (ed.). *Style in Language*. Cambridge (MA): MIT Press, pp. 350–377.
5. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Mel'čuk, I.A. (1997). *Vers une linguistique Sens-Texte. Leçon inaugurale [Towards a Sens-Text linguistics. Inaugural lecture]*. Paris: Collège de France.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.06.2025.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.07.2025.

Дата публікації: 02.10.2025.